

ЛУГАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ШТИФУРАК Віра Євгенівна

**ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ
СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ**

13.00.01-Теорія та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступення
кандидата педагогічних наук

Луганськ-1996

Дисертація в рукописі

Робота виконана в Київському
університеті

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00754007 (N)

Науковий керівник

- член-кореспондент АН України,
кандидат педагогічних наук, про-
фесор Євтух Микола Борисович

Офіційні опоненти

- доктор педагогічних наук, професор
Харченко Сергій Якович
- кандидат педагогічних наук, доцент,
заслужений працівник народної освіти
Алфімов Валентин Миколайович

Провідна установа

- Національний університет
ім. Т. Шевченка

Захист відбудеться *26 березня* 1996 року о *13* годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 18.03.01 у Луганському державно-му педагогічному інституті ім. Т. Г. Шевченка за адресою: 348011 м. Луганськ, вул. Оборонна, 2.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Луганського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка.

Автореферат розісланий *25 травня* 1996 року,

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. МІЛНО

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Актуальність теми. Культура людських взаємин проявляється в усіх сферах життєдіяльності. Будь-які порушення правил культури спілкування, або відсутність цієї культури як такої ведуть до дисгармонії стосунків між людьми, породжують конфліктність.

Інтенсифікація соціальних зв'язків пред'являє підвишені вимоги до культури спілкування, до вміння швидко і адекватно орієнтуватись в багаточисельних комунікативних ситуаціях. Оволодіння ефективною технікою спілкування підвищує психологічну компетентність особистості і загальний рівень культури. В зв'язку з цим є потреба активізації роботи з метою виховання культури спілкування старших підлітків на основі врахування об'єктивних труднощів у спілкуванні дітей цього віку, задоволення їх потреби в довірливому, нерегламентованому спілкуванні з дорослими, використання природньої готовності до поглибленого самоналізу та рефлексії.

Характеристика основних тенденцій у спілкуванні дітей старшого підліткового віку переконує в необхідності організації ціленаправленої роботи по вихованню культури спілкування. За даними О.С. Шарова спілкування з однолітками дає початок формуванню ціннісних орієнтацій підлітка. В.Є. Пахальян встановив, що в старшому підлітковому і ранньому юнацькому віці відчувається гостра потреба в неформальному довірливому спілкуванні із старшими, що є найважливішим новоутворенням для цього вікового періоду.

І.К. Кузнецова стверджує, що недостатній досвід спілкування з однолітками сесей і протеклої статі призводить до формування неадекватного рівня самооцінки.

А.Є. Личко, Г.Є. Сухарев виявили взаємозалежність емоційної нестабільності та проблем спілкування підлітків.

Повноцінне становлення особистості підлітка можливе за багатьох умов, в тому числі і при успішному протіканні спілкування. В працях Ананьєва Б.Г., Леонтєва А.А., Ломова Б.Ф., Мясичєва В.Н., Кондратьєвої С.В. та інших переконливо доведена роль спілкування в формуванні багатьох важливих характеристик, психічних процесів, станів і якостей людини протягом всього життя. Характеризуючи спілкування як особливий вид діяльності, необхідно визнати, що без нього не може реалізуватись повноцінний розвиток людини і як особистості, і як суб'єкта діяльності, і як індивідуальності. Аналіз проблем спілкування, з якими стикаються підлітки, доводить, що розв'язання їх звичними і традиційними формами виховної роботи є незавжди ефективним. Так, спроба осмисленого самопізнання найчастіше супроводжується порівнянням себе з іншими: дорослими і однолітками. В спілкуванні підліток активно виробляє критерії оцінювання себе та інших. Зовнішні прояви комунікативної поведінки при цьому досить протирічливі. З однієї сторони - бажання за всяку ціну бути таким, як інші, з другої - бажання виділитись; з однієї сторони - прагнення домогтись поваги і авторитету серед товаришів, з другої - хизування власними недоліками.

В процесі пізнання власного "Я" починається переживання наявних в себе негативних рис. Вік 13-15 років є найскладнішим у плані емоційного розвитку. Найвищу тривожність підлітки переживають у спілкуванні і, зокрема, з однокласниками та батьками. "Відкриття" свого внутрішнього світу - досить важлива, радісна і хвилююча подія, яка викликає чимало драматичних переживань. Виявляється, що внутрішнє "Я" може не співпадати з зовнішньою поведінкою. Окремі дослідники /В.Лєві, Н.І. Гуткіна, Є.Р. Новікєва/ доводять, що у підлітків інтенсивно розвивається рефлексія, внаслідок чого вони починають пов'язувати причини своїх конфліктів, утруднень або, напакки,

успіхів у спілкуванні з властивостями своєї особистості. Надзвичайно гостро відчувається потреба в нерегламентованому, довірливому спілкуванні із старшими.

Певну роль у розв'язанні перерахованих проблем могли б відіграти так звані активні методи групової роботи або соціально-психологічний тренінг як форма активізації комунікативних процесів. Одна з особливостей соціально-психологічного тренінгу полягає в тому, що він завжди має груповий характер, тобто здійснюється у формі групової взаємодії. Це відповідає такій потребі підліткового віку як групування з однолітками. Основним змістом комунікацій у групі тренінгу є сфера мотивів і круг потреб людини. Завдяки колективному обговоренню, самоаналізу у підлітків з'являється можливість усвідомити справжній зміст своїх дій, побачити себе з боку, проаналізувати власні переживання, суб'єктивні уявлення.

Активні групові методи сприяють також засвоєнню знань і умінь відносно управління власними психічними процесами, виробленню навичок самоконтролю і саморегуляції. Таким чином, ситуація групового тренінгу дає можливість досліджувати на діагностичному і прогностичному рівні особливості функціонування та розвитку особистості підлітка; активізувати розвиток самосвідомості, самовизначення та самоствердження, підвищувати компетентність в спілкуванні. Сферний матеріал необхідний для ціленаправленої реалізації індивідуального підходу у виховній роботі.

Значна інтенсифікація педагогічного процесу в соціально-психологічному тренінгу досягається через інтеграцію теоретичних положень педагогіки, соціальної і педагогічної психології за рахунок нової організаційно-дидактичної форми навчання -

навчально-тренувальної групи. Це відкриває широкі можливості для використання групово-динамічних закономірностей в організації навчально-виховного процесу.

Ефективність такого процесу забезпечується груповим феноменом. Перш за все – це можливість отримати зворотній зв'язок і підтримку від людей, котрі мають спільні проблеми і переживання. В такій групі люди відчувають себе прийнятими і активно приймають інших, користуються довірою групи і довіряють самі. Під час занять кожен підкується про інших і сам відчуває підкування про себе. В умовах групи учасник може експериментувати різні стилі спілкування, засвоювати і відпрацьовувати різні навички взаємодії відчувачи психологічний комфорт і захищеність. Групові заняття дають можливість ідентифікувати себе з іншими. Група в значній мірі допомагає самоаналізу і саморозкриття. Уміння і навички, які формуються в штучно створених умовах, допомагають ефективно переборювати труднощі міжособових взаємин. Аналіз спеціальної літератури /С. Кратохвіл, 1978; Л.А. Петровська 1982, 1989; К.Рудестам 1990; Т.С. Яценко 1986, 1989, 1991; О.А. Лішинська 1994; А.Д. Бенгер, В.М. Десятнікова, 1995/ доводить, що при дотриманні певних умов тренінговий процес забезпечує очікувані позитивні зміни в учасників групи.

Виходячи із всього сказаного, ОБ'ЄКТОМ нашого дослідження є процес виховання культури спілкування старших підлітків.

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ: організація позакласної роботи з метою виховання культури спілкування в старшому підлітковому віці.

ЗАГАЛЬНА ГІПОТЕЗА: процес виховання культури спілкування старших підлітків у позанавчальний час значно активізується, якщо при виборі форми роботи враховувати об'єктивні труднощі у

спілкуванні дітей цього віку. Їх схильність до поглибленого самоаналізу та рефлексії, а також точно орієнтуватись в структурі міжособових відносин.

Цього можна досягти, якщо:

- 1/ у виховній роботі із старшими підлітками врахувати об'єктивні труднощі у спілкуванні, внутрішню готовність до рефлексії та характер міжособових стосунків в класі;
- 2/ в процесі позачасової роботи забезпечити умови для активного самоаналізу старшими підлітками своїх дій і вчинків;
- 3/ сформованість індивідуального стилю діяльності учителя буде сприяти успішному становленню особистості старших підлітків;
- 4/ заняття в групах активного соціально-психологічного навчання цілеспрямовано впливатиме на формування провідних якостей особистості, розвиватиме комунікативну, організаторську схильність, стабілізувати самооцінку.

ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ:

- 1/ дослідити особливості спілкування в старшому підлітковому віці та виявити причини об'єктивних утруднень;
- 2/ розробити програму і структурувати етапи в проведенні тренінгових занять з учнями старшого підліткового віку з метою виховання культури спілкування;
- 3/ обґрунтувати педагогічні умови виховання культури спілкування в старшому підлітковому віці;
- 4/ експериментально дослідити вплив розробленої програми занять із старшими підлітками на формування провідних якостей особистості, розвиток комунікативної і організаторської схильності, статусний рівень, самооцінку.

Методи, що були використані при написанні роботи:

- аналіз і узагальнення теоретичних концепцій і методичних

матеріалів з проблем спілкування, особливостей підліткового віку та специфіки роботи в тренінгових групах, що становить джерело-зновчу базу дослідження; психолого-педагогічний експеримент; спостереження; самозвіти; рольова гра, як засіб вивчення проблемності в спілкуванні старших підлітків; тестування; метод проєктивного малюнка; соціометрія.

Теоретичною основою дослідження є сучасні концепції вивчення особистості, зокрема, цілісний підхід /Т.А. Ільїна, Ф.Ф. Корольова, А.Т. Куракін, Л.І. Новікова/ наукове обґрунтування особливостей спілкування дітей старшого підліткового віку /І.С. Кон, Д.І. Фалґдытейн, Л.І. Божович, А.Е. Дичю, А.С. Шаров, А.М. Прихожан, В.Е. Пахальян, А.В. Мудрик та ін./; твердження про розвиток особистісної рефлексії в старших підлітків /Н.Г. Гуткіна, В. Леві, С.Р. Новікова та ін./; використано теоретичні положення про механізми розвитку особистості в умовах групового тренінгу /Я.Морено, К.Рудестам, Т.С. Яценко, Л.А.Петровська та ін./.

Наукова новизна полягає в дослідженні форми виховної роботи з метою формування в старших підлітків культури спілкування /такі форми мають сприяти використанню потенційної схильності до самоаналізу та рефлексії, а також враховувати структуру міжособових відносин/;

- в експериментальному вимірюванні змін, що відбуваються під впливом занять у тренінгових групах;

- в структуруванні етапів занять, спрямованих на виховання культури спілкування.

Особистий вклад дисертанта полягає в обґрунтуванні структури та розробці цілісної програми тренінгу, з метою виховання культури спілкування старших підлітків.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні уявлень про форми виховної роботи із старшими підлітками. Підтверджено, що при виборі їх доцільно враховувати психологічну схильність підлітків до самоаналізу та рефлексії, прагнення до самосвідчення та точно орієнтуватись у структурі міжособових відносин.

Практична значущість дослідження в тому, що розроблена 30-годинна програма занять з старшими підлітками з метою виховання культури спілкування може бути використана в практичній діяльності класного керівника через співпрацю із шкільним психологом.

Достовірність результатів гарантується відповідністю методів дослідження меті та завданням роботи, застосуванням адекватних способів збору первинних даних, підтвердженням показників при повторних вимірюваннях за чотирма параметрами: сформованість провідних якостей особистості; комунікативна, організаційська схильність; статусний рівень, самооцінка.

На захист виносяться:

1. Положення про те, що процес виховання культури спілкування старших підлітків значно активізується, якщо при виборі форм роботи враховувати об'єктивні труднощі у спілкуванні дітей цього віку, їх схильність до поглибленого самоаналізу та рефлексії, а також точно орієнтуватись в структурі міжособових відносин.

2. Структурування етапів у проведенні тренінгових занять в учнями старшого підліткового віку з метою виховання культури спілкування:

- поглиблений самоаналіз з позитивною спрямованістю;
- групова взаємодія;
- фіксування, осмислення і опис почуттів;
- орієнтація на осмислений парний вибір;
- заняття з соціометричною спрямованістю;

- заключний етап.

3. Параметри, котрі засвідчують позитивні зміни в учасників тренінгової групи під впливом занять:

- сформованість провідних якостей особистості;
- комунікативна, організаторська схильність;
- самосцінка;
- статусний рівень.

Апробація роботи і впровадження на практиці:

За розробленою програмою проведено II груп: в 1990 р. з учнями СШ № 8 м. Вінниця /I група/, з учнями навчально-виробничого комбінату м. Вінниця в 1992 р. /3 групи/; з учнями Кирнасівської СШ Тульчинського р-ну Вінницької області в 1993 р. /2 групи/; учнями ІПУ № 7 м. Вінниця в 1994 р. /2 групи/; із слухачами спільного українсько-американського технічного ліцею м. Вінниця в 1994 р. /I група/; з учнями СШ № 3 м. Тульчина Вінницької області /I група/.

Основні положення і висновки дослідження викладені автором на Міжнародних науково-практичних конференціях /Київ 1995, Одеса 1996/, на Міжвузівських науково-практичних конференціях /Київ 1994, Вінниця 1991, 1993, 1995, 1996/. Матеріали з теми дослідження опубліковані в 15 роботах загальним об'ємом 7,8 друкованих аркуша.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку літератури і додатків. Основний текст проілюстрований II таблицями та 6 малюнками.

Основний зміст дисертації.

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано загальну та робочі гіпотези, визначено методи, що були використані при написанні роботи, доведено теоретичну і практичну значущість роботи,

достовірність результатів та особистий вклад дисертанта, перераховано питання, що виносяться на захист.

У першій главі "Психолого-педагогічні основи виховання культури спілкування старших підлітків" проведено аналіз психолого-педагогічної літератури за трьома напрямками:

історико-педагогічний аспект спілкування в працях вітчизняних та зарубіжних вчених; проблема різновидів стилів професійно-педагогічного спілкування та їх вплив на становлення особистості старших підлітків; особливості розвитку особистості у підлітковому віці і їх врахування в вихованні культури спілкування.

В педагогічній літературі інтерес до проблеми взаємовідносин у вихованні проявився в кінці ХУІІ ст. Видатні педагоги минулого - М.І. Лисенко та К.Д. Ушинський вважали, що взаємини вихователя та вихованців мають вирішальне значення і впливають на ефективність виховного процесу.

Прогресивні педагоги А.Молотов, Г.Роков, О.Шмідт, С.Більницький намагалися осмислити ті процеси, що відбуваються в учнівському середовищі.

Висвітлення проблеми спілкування в літературі в 20-х роках ХХ ст. розпочалося у вузькому науковому трактуванні в літературознавстві, естетиці. В цей період досить інтенсивно досліджувалася проблема взаємовідносин у шкільному колективі. Найбільш послідовно ці питання висвітлені в працях С.Т. Шацького та А.С. Макаренка.

С.Т. Шацький першим описав і проаналізував багаточисельні ситуації спілкування вихователів та вихованців і дітей між собою.

А.С. Макаренко висвітлює роль спілкування в процесі становлення колективу, розробляв проблему ділових і міжособових стосунків в колективі. Пізніше Б.Д. Парігін виділив як окремих соціально-психологічний вид спілкування.

Б.Ф. Ломов твердив, що недоцільно розглядати проблему спілкування тільки як проблему соціальної психології, оскільки вона має значно ширший аспект.

В останній період активізувались дослідження проблеми спілкування. У філософському плані вона розглядається в працях В.Г. Афанасьєва, Л.П. Буєвої, О.П. Злобіної, М.С. Качана, В.С. Кемерова, В.М. Соковніна та інших вчених, які дають соціально-філософський аналіз спілкування, як суспільного феномену. Посилення уваги до психолого-педагогічних проблем спілкування знайшло своє відображення в дослідженнях О.О. Бодальова, В.М. Мєсичєва, І.С. Лєна, Я.Л. Коломинецького, М.І. Лисіної, К.К. Платонова, П.М. Якобсона та ін.

Педагогічна література, що розглядає окремі аспекти спілкування за останні роки збагатилась дуже цінними дослідженнями. Найбільш глибоко і всебічно проблема спілкування учнів вивчалась в контексті таких питань, як формування колективу /В.О. Сухомлиський/, педагогічна вимога і самоврядування /М.В. Коротов/, змагання в дитячому колективі /Д.І. Новикова/, моральне виховання /М.І. Водирєв, І.С. Мар"снко/.

Для вирішення поставлених завдань дослідження мали важливе значення роботи Д.І. Корольова, О.Т. Куракіна, О.В. Киричука, Х.І. Лійметса, А.В. Мудриця, що розглядають спілкування як самостійну проблему. Особливо цінними в аспекті нашої проблеми є праці А.В. Мудриця з питань спілкування школярів і організації системи педагогічного впливу на їх спілкування.

Цілий ряд досліджень розкриває психологічні властивості особистості, що формуються і проявляються у спілкуванні /Т.М. Андрєєва, О.О. Бодальов, Б.І. Головаха, А.Б. Добрович, І.В. Дубровіна, І.С. Мєн, В.Д. Леві, Н.І. Гуткіна та ін./ та

проблеми культури спілкування /І.О. Ілляєва, А.М. Федь,
М.О. Чернишова/.

Сучасні концепції особистості в зарубіжній гуманістичній психології розширюють уявлення про природу механізмів спілкування /Е.Бери, Н. Вінер, А. Адлер, К. Стейнер, К. Роджерс, К. Рудвотам, Е. Фром, В. Сатир та ін./.

Спілкування властиве всім видам людської діяльності, але саме в педагогічній діяльності воно є професійно значущим. У працях А.А. Леонтьєва, Н.П. Анікєєвої, А.Б. Орлова, Р.Х. Шакурєва та ін. розкрито умови успішного протікання професійно-педагогічного спілкування.

Цілий ряд авторів займалися розглядом проблеми різновидів професійно-педагогічної діяльності та їх впливу на становлення особистості школярів. Були визначені такі стилі взаємодії учителя і учнів: стиль управління /О.О. Бодальов /; стиль професійно-педагогічного спілкування /Я.Л. Коломицький, Н.О. Березовин, В.А. Кан-Калик/; дидактичний стиль /О.К. Маркова, Ніхєндрєва, В.М. Сорока-Росинський/; стиль, в залежності від орієнтації на результат праці /Л.М. Фрідман, І.О. Кулагіна/; стиль, в залежності від вираження здібностей /М.Н. Костяшкін/; стиль, в залежності від ставлення до новачій /К. Роджерс, А. Колман/; стиль спілкування, що призводить до діджекологенії /Н.Шімаковєнський/.

Цьогенення підлітка до утвердження власного "Я" розглядається як провідний атрибут симптомокомплексу особливостей даного вікового періоду, суб"ективного відображення процесу індивідуалізації в розвитку особистості, що здійснюється в різних сферах життєдіяльності, в тому числі і в спілкуванні /Д.І. Божович, Г.С. Костєк, А.В. Петровський, Д.І. Фєльдштейн та ін./.

Вплив спілкування на психічні процеси, стани, властивості, емоційну сферу, інтелектуальний, вольовий розвиток, самосвідомість та самооцінку переконливо доведено в працях Б.Г. Ананьєва, А.А. Леонтьєва, В.Ф. Ломова, С.Б. Кондратьєвої, В.А. Кан-Калика, Л.С. Сапожнікової та ін.

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок про те, що за останні роки проблема спілкування і проблема культури спілкування учнів почали розглядатись як самостійні. Має місце теоретичне осмислення, накопичення матеріалу, що відображає практичний досвід роботи по формуванню у школярів культури міжособового спілкування. Зусилля дослідників звернені, як правило, на висвітлення окремих напрямків виховної діяльності. Відсутні спеціальні дослідження, які б визначали критерії відбору форм позакласної роботи з метою виховання культури спілкування старших підлітків.

Результати теоретичного аналізу та вивчення практичного стану проблеми дозволили висловити передбачення і сформулювати гіпотезу про те, що ефективними формами позакласної роботи з метою виховання культури спілкування школярів будуть, ті, які враховуватимуть об'єктивні труднощі у спілкуванні дітей цього віку, їх схильність до поглибленого самоаналізу та структуру міжособових відносин в класі.

певний інтерес у зв'язку з цим викликає соціально-психологічний тренінг спілкування /Л.А. Петровська/ або активне соціально-психологічне навчання /Т.С. Яценко/.

У другому розділі "Експериментальне дослідження ефективності використання активного соціально-психологічного навчання у вихованні культури спілкування старших підлітків" розглядається питання практичного використання активного соціально-психологічного навчання у виховній роботі школи, умови успішної реалізації соціометрич-

них методик в діяльності класного керівника та дані експериментальних досліджень.

Особливість соціально-психологічного тренінгу полягає в тому, що він завжди має груповий характер. Це відповідає одній із потреб підліткового віку - групування з однолітками. Ефективність тренінгового процесу забезпечується груповим феноменом. Перш за все - це можливість отримати зворотній зв'язок і підтримку від оточуваних, котрі мають спільні проблеми і переживання. В умовах групи учасник може експериментувати різні стилі спілкування, засвоювати і відпрацьовувати різні уміння взаємодії, відчувати психологічний комфорт і захищеність. Уміння, які формують в штучно створених умовах, допомагають ефективно переборювати труднощі міжособових взаємин і підвищувати загальну культуру спілкування.

Однак, в шкільній практиці цей метод поки що не набув помітного поширення в основному через його непристосованість до вікових особливостей школярів. А потреба в подібній роботі відчувається велика. Проблеми в спілкуванні, котрі проявляються ще в ранньому дитинстві /занадта сором'язливість, надмірна розв'язаність, іронічне кешкування, невмотивована грубість та ін./ на період підліткового віку переростають в шкідливі стереотипи, комплекси, звикання з певною роллю. Все це обмежує комунікативний досвід і негативно відбивається на культурі міжособових взаємин з однолітками та дорослими. Тут і знадобиться допомога, котру можна одержати в групах активного соціально-психологічного навчання, метою яких є підвищення компетентності в спілкуванні.

Специфіка занять в подібних групах полягає в тому, що аналізуються не тільки ситуації, в які потрапляє хтось і колись, а й реальні ситуації, суб'єктами яких є самі учасники групи. Таким чином, повідомлення про утруднення спілкування є не просто побічним

інформацію, а тим особливим досвідом утруднень учасника групи, які в свою чергу піддаються відрефлексованому груповому аналізу.

Нами розроблена і перевірена на практиці система тренінгових занять для дітей 13-14 р. в об'ємі 30 год. Заняття проводились один раз на тиждень по 2 год.

В основу методичного обґрунтування тренінгової роботи із старшими підлітками були покладені положення, які розроблені в працях О.О. Бодальова.

Зокрема, це вимога комплексності при дослідженні закономірностей і механізмів формування особистості; конструювання і багаторазова перевірка на ефективність взаємодоповнюючих методичних прийомів, що виявляють інтегральні прояви властивостей особистості; необхідність багаторівневої перевірки психодіагностичних гіпотез та виявлення базових властивостей особистості.

При розробці програми тренінгових занять для старших підлітків вивчалось питання структури або фаз групового процесу. Різні автори по-різному обґрунтовують варіанти структурування системи занять. Наприклад, А.С. Слуцький виділяє 4 фази: адаптивна, фрустраційна, конструктивна, реалізаційна. А.Г. Ковальов, В.В. Дев'ятко виділяють 5 фаз: цільова, фаза орієнтації, фаза "конфронтації", фаза "структурування" та "інтеграції".

Т.С. Яценко виділяє 3 стадії: початкова, основна, кінцева.

Розроблена нами система занять передбачає такі етапи:

I/ поглиблений самоаналіз із позитивною спрямованістю.

Головна мета - ввести членів групи в процес активного соціально-психологічного навчання, забезпечити позитивну мотивацію на роботу, домогтись атмосфери довіри, спонтанності і розкритості, розкрити унікальність, неповторність людської особистості, зосередити увагу на позитивних якостях;

2/ групова взаємодія; мета - включити всіх учасників в процес інтенсивної взаємодії, дати можливість кожному висловити думку про присутніх, отримати зворотній зв'язок; створити умови для апробації нових форм поведінки; актуалізувати стереотипи та звичні форми психологічного захисту;

3/ осмислення, фіксація і опис почуттів; головним завданням на цьому етапі є звертання учасників до аналізу переживань, емоцій, почуттів, настрою в послідовності "відчувано - осмислюю - виражаю в спілкуванні" /К.Роджерс/;

4/ орієнтація на осмислений парний вибір; мета - дати можливість кожному скористатись правом вибору через механізми рефлексії, встановити, наскільки зроблений вибір був осмислений, а спільна робота над конфліктним матеріалом веде до розв'язання протиріччя, як правило, до посилення групової згуртованості;

5/ заняття із соціометричною спрямованістю довершують систему роботи, група формується в деяку спільність за всією наявною структурою взаємовідносин, утверджуються вироблені в ході занять власні норми і групові цінності, відбувається встановлення відносно стабільних міжособових стосунків, на фоні яких і можливий заключний етап психокорекційної роботи з обов'язковою підсумковою рефлексією стану.

Кожне заняття складається з трьох частин:

а/ вступної, або розминки. Це психогімнастичні вправи на розвиток уваги, уваги, міжособової чутливості, на використання засобів спілкування. Необхідна умова таких вправ - забезпечення психологічного комфорту, створення атмосфери довіри та відкритості, бажання співпраці;

б/ друга частина - основна, вона включає групове обговорення, рольові ігри, роботу в парах та по 3 чоловіки.

При цьому передбачено експериментування моделей поведінки, пошук оптимальних варіантів виходу із конкретних ситуацій, аналіз звичних реакцій при виникненні утруднень. Завершується цей етап узагальненням набутого досвіду;

в/ третій етап - підсумковий, передбачає обов'язкову рефлексію свого стану, вираження почуттів, переживань. Дуже часто відчувається потреба закінчувати заняття іграми /дидактичними і рухливими/.

Аналіз літератури дозволяє говорити про такі способи оцінки ефективності тренінгу: за допомогою показників успішності протікання провідного виду діяльності, тестів, опитувальників, оцінок керівників, партнерів по групі, незалежних спостережень /С.Кратохвіл 1978, Л.А. Петровська 1989/. Метод самозвітів застосовувався Л.А. Петровською при визначенні ефектів перцептивно-орієнтованого тренінгу. В дослідженнях Г.А. Ковальова /1980/ результати тренінгу оцінювались на основі самозвітів та описів близьких і знайомих учасників групи. Т.С. Йщенко /1993/ успішно з цією метою використовує психомалюнок або проєктивний малюнок. Ю.М. Десятнікова /1995/ пропонує фіксувати зміни самооцінки. У своїй роботі для визначення ефектів тренінгу ми використовували опитувальники, самозвіти, зміни самооцінки, психомалюнок.

Експериментальне вивчення ефективності проведеної роботи по вихованню культури спілкування старших підлітків через систему занять в групах активного соціально-психологічного навчання - проводилось 1990-95 років. Учасниками експерименту були учні 8-А кл. школи № 8 м. Вінниці в 1990-91 р., учні навчально-виробничого комбінату м. Вінниці в 1992-93 н.р. /3 групи/, учні Кирнасівської СШ Турличинського району Вінницької обл. /2 групи/, учні ІПУ № 7 м. Вінниці 1993-94 н.р. /2 групи/, слухачі спільного українсько-

американського технічного лицев м. Вінниці в 1994-95 н.р. /1 гр./, учні СШ № 3 м. Тульчина Вінницької області в 1994-95 н.р. /2 гр./.

Всього в експерименті брали участь 137 дітей віком від 13 до 16 років. Програма дослідження включала вивчення статусного рівня учасників групи, сформованість базових властивостей особистості та схильність до комунікативної і організаторської діяльності, рівень самооцінки. Вимірювання проводились до і після тренінгових занять.

При виборі конкретних методик експериментального дослідження ми виходили із особливостей віку, вироблених у психолого-педагогічній літературі підходів до вивчення особистості та специфіки оцінки ефективності тренінгу. Для вивчення статусного рівня учасників групи використовувались соціометрія, доповнена психолого-педагогічним спостереженням. Самооцінка та сформованість базових властивостей особистості визначались за методикою "СПИДЕ" /організованість, працелюбність, колективізм, допитливість, естетична сторона/. Комунікативну, організаторську схильність виявляли за методиками "КОС-1" і "КОС-2". Аналіз даних експериментальних досліджень засвідчує сумарне зростання кількості балів за соціометрією в усіх учасників тренінгової групи на 33-35 %, в контрольній групі за цей же час намітилось сумарне зниження на 32-34 %.

Аналіз динаміки якостей особистості в експериментальній та контрольній групі показує, що у підлітків, котрі займались у тренінговій групі, відчутні позитивні зміни стались за двома параметрами: організованість і колективізм. За іншими параметрами /працелюбність, допитливість, естетична сторона/ зміни були досить незначними /таблиця № 1/.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

"СВІДЕ"	Експеримент. група	Контрольна група
1. Організованість	+ 19 %	0
2. Колективізм	+ 24 %	+ 3 %
3. Працелюбність	+ 3 %	- 5 %
4. Допитливість	+ 7 %	+ 4 %
5. Естетична сторона	0	+ 2 %

Для дослідження рівня самооцінки застосовувалась експертна оцінка, яка розглядалась як середня арифметична оцінок: батьків, друзів, класного керівника. Аналіз одержаного матеріалу показує зближення експертної оцінки і оцінок самого підлітка на 2-4 одиниці в експериментальній групі і на 1-2 одиниці в контрольній.

За методикой "КОС-1" і "КОС-2" вивчалась схильність до комунікативної і організаторської діяльності. В таблиці 2 показано процентне зростання позитивних змін у відношенні до загальної кількості учасників експериментальної і контрольної групи. В 137 учасників експериментальних груп позитивні зміни за методикой "КОС-1" і "КОС-2" зафіксовані в середньому в 74-75 % підлітків на 1,5-1,2 одиниці.

Таблиця № 2.

"КОС-1"	Експериментальна група	Контрольна група
1. Комунікативна схильність	+ 75 %	+ 22,2 %
2. Організаторська схильність	+ 74,6 %	+ 20 %

Можна констатувати значний вплив тренінгових занять на

розвиток комунікативної активності підлітків, на вироблення схильності до продуктивного спілкування. Ціленаправлена організація роботи з метою виховання культури спілкування в старшому підлітковому віці дає позитивні результати. Про це засвідчують не лише об'єктивні дані експериментальних оцінок, а й суб'єктивні враження та оцінки учасників груп, матеріали психомалюнків.

Проведена експериментально-дослідницька робота по вихованню культури спілкування старших підлітків дозволяє зробити такі висновки:

1. Діти старшого підліткового віку відчувають утруднення в спілкуванні та мають психологічну готовність до особистісної рефлексії, що розглядається нами як теоретична основа в розробці системи занять з метою виховання культури спілкування.
2. Процес виховання культури спілкування старших підлітків в позанавчальний час значно активізується, якщо при виборі форм роботи враховувати специфіку міжособових стосунків та схильність дітей цього віку до поглибленого самоаналізу.
3. В роботі по вихованню культури спілкування старших підлітків успішно можна використовувати активне соціально-психологічне навчання як цілісну психолого-педагогічну систему, що забезпечує глибоке пізнання інших та самого себе.
4. При виборі конкретних методик для реєстрації змін в учасників експериментальної групи було враховано особливості спілкування старших підлітків, описані в психолого-педагогічній літературі підходів до вивчення сформованості провідних якостей особистості та специфіку оцінки ефективності тренінгу.
5. Під час експерименту зміни реєструвались за такими показниками:
 - сумарна кількість виборів за соціометрією;
 - кількість взаємних виборів;

- прояв основних якостей особистості за методикою "СІКДЕ";
- рівень самооцінки за методикою "СІКДЕ";
- зміни за шкалою "комунікативна" і "організаторська" схильність за методикою "КОС-1" і "КОС-2".

6. Зростання сумарної кількості виборів за соціометрією в середньому на 33-39 % засвідчує позитивні зміни статусного рівня учасників експериментальної групи, що досягаються в результаті спільної діяльності та продуктивного спілкування з однокласниками.

7. Збільшення взаємних виборів на 14,3 % підтверджує зацікавленість партнерів по спілкуванню один в одному.

8. Зростання кількісного вираження сформованості провідних якостей особистості за шкалою "організованість" /на 19 %/ та "колективізм" /на 24 %/ підтверджують вплив запропонованої системи занять на формування базових якостей як значущих елементів в структурі особистості.

9. Зростання комунікативної активності на 1,6 одиниць і організаторської на 1,2 одиниці доводить, що участь в тренінговій групі розвиває вміння налагоджувати ділові і товариські стосунки та здатність впливати на інших людей.

10. Зближення експертних оцінок та самооцінки в 56 % випадків підтверджує тенденцію позитивних змін в сфері міжособистісного спілкування на основі саморегуляції поведінки.

II. Особистісна проблематика учителя, несформованість індивідуального стилю спілкування не сприяє процесу успішного становлення особистості підлітка, за нашими даними 22,4 % учителів тяжіють до авторитарних форм взаємодії з учнями.

У висновках дисертаційної роботи викладені основні теоретичні узагальнення та практичні результати дослідження.

Результати проведеного дослідження показали, що робота з метою

виховання культури спілкування є назрілою і актуальною. Об'єктивні труднощі у спілкуванні та готовність до самопізнання і рефлексії є теоретичною основою організації такої роботи. Прагнення навчитись грамотно спілкуватись, пізнати себе та інших знаходить адекватний вияв у сучасній техніці соціально-психологічного тренінгу. Він може бути використаний як одна із форм роботи з метою виховання культури спілкування з обов'язковим доповненням індивідуальною та іншими груповими формами роботи.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях:

1. "До питання про використання методів психолого-педагогічних досліджень в практичній роботі класного керівника". Тези доповіді міжвузівської науково-практичної конференції "Формування педагогічної майстерності в системі професійної підготовки майбутнього учителя". Київ 29-31 травня 1991 р.

2. "Возможности развития личностной рефлексии в старшем подростковом возрасте в процессе социально-психологического тренинга". Матеріали науково-практичного семінара "Рефлексивная психология и педагогика на рынке услуг". Вінниця, 1991 г. /в соавт./.

3. "Прийоми роботи з формування професійного інтересу під час вивчення методики виховної роботи". Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції "Психолого-педагогічні основи активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів". Вінниця 1992 р.

4. "Структурований підхід до організації і проведення тренінгових занять із старшими підлітками". Матеріали підсумкової науково-практичної конференції викладачів Вінницького державного педагогічного інституту. Вінниця 1993 р.

5. "Організація і проведення тренінгових занять з учнями старшого підліткового віку". Методичні рекомендації. Вінниця

1994 р. /співавт./.

6. "Використання нетрадиційних форм виховання у роботі із старшими підлітками". Матеріали науково-практичної конференції "Гуманітарні аспекти реформування і розвитку національної системи освіти". Київ 1994 р.

7. "Ефективне вирішення конфліктів - як проблема педагогічно-го спілкування". Матеріали третьої Міжнародної науково-практичної конференції "Конфлікти в суспільстві - діагностика і профілактика". Київ-Чернівці, 1995 р. /співавт./

8. "Роль рефлексивно-творчих вправ в формуванні навиків професійного спілкування майбутнього учителя". Науково-методичний збірник "Сучасні педагогічні технології у вищій школі". Вінниця - Київ, 1996 р.

9. "Адаптація студентів ІТУ в умовах навчального закладу". "Вісник профтехосвіти". 1995 р. № 1 м. Вінниця.

10. "Стан організації та результати виховної роботи школи". В методичних рекомендаціях "Атестація загальноосвітніх закладів та ІТУ", Вінниця, 1995 р.

11. "Емпатія і стереотипність в професійній діяльності учителя". Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Соціально-психологічна природа емпатії, проблеми і перспективи розвитку", Одеса, 1995 р. /співавт./.

12. "Підготовка майбутнього учителя до організації продуктивного спілкування старших підлітків". Матеріали науково-практичної конференції "Гуманітарні аспекти реформування і розвитку національної системи освіти". Київ, 1994 р.

13. "Тривожність в контексті адаптивних процесів серед першокурсників". Матеріали регіональної науково-практичної конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості вчителя

початкових класів". м. Вінниця, 24-25 квітня 1996 р.

14. "Соціально-психологічний тренінг як один із факторів формування творчої особистості майбутнього учителя". Матеріали регіональної науково-практичної конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості вчителя початкових класів". м. Вінниця, 24-25 квітня 1996 р.

15. "Особливості спілкування старших підлітків та їх корекція груповими методами роботи". Друга Міжвузівська наукова конференція викладачів та студентів факультету фізичного виховання. м. Вінниця, 1996 р.

16. "Сторні конспекти з педагогіки" Вінниця, 1996 р.

17. "Використання активного соціально-психологічного навчання у формуванні індивідуального стилю спілкування майбутнього учителя". Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми". Чернівці, 1996 р.

Annotation

Snifurake V.Y. Upbringing of the communication culture among juveniles. The thesis for the degree of the Master of Pedagogical Sciences specialised in 13.00.01 - the theory and history of pedagogics, the T.G.Shevchenko Lugansk Pedagogical Institute, Lugansk, 1996.

It is important to take into consideration the objective problems of the teenagers by arranging the work with them. It is a period for intensive establishing of values, the choice of criteris in self-valuation and valuation of surroundsers.

The desire to communicate in a harmonius way, the self-perception has found its real realization in the modern system of social-phyhic training. The author has worked out and put into practice the 30 hours training in 11 groups of teenagers. The procedure was devided into several steps: the profound self-analyses with the positive current; the group interaction; perception, fixation and discription of emotions and feelings; the orientation on the realized choice; the last step.

Such meetings allow to go out from the needs of children in communication and, as a result, to carry out the upbringing more effectively.

Аннотация

Штыфурак Вера Евгеньевна: "Формирование культуры общения старших подростков".

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогика. Луганский государственный педагогический институт им.Т.Г.Шевченка. Луганск, 1996.

Диссертационное исследование Штыфурак В.В. на тему
"Воспитание культуры общения старших подростков".

При организации работы по воспитанию культуры общения старших подростков необходимо учитывать объективные трудности подросткового возраста.

Стремление научиться гармоничному общению, познанию себя и других нашло свое адекватное воплощение в современной технике социально-психологического тренинга. Автором разработан и апробирован в II группах 30-часовой тренинг для старших подростков по воспитанию культуры общения. Все занятия можно разделить на несколько этапов: углубленный самоанализ с положительной направленностью; групповое взаимодействие; осознание, фиксирование и описание чувств; ориентация на осознанный парный выбор; занятия с социометрической направленностью; заключительный этап. Такие занятия позволяют идти в общении от потребностей детей, а, следовательно, более эффективно осуществлять воспитательную работу.

Ключові слова: "культура спілкування", "позанавчальна виховна робота", "криза підліткового віку", "активне соціально-психологічне навчання", "особистісна рефлексія".

АВ 35.065

**Видруковано з оригінал-макету
в лабораторії копіювального друку
Вінницького державного педагогічного
інституту**

Вінниця, вул. Острозького 32

Зам. №36 Т.100.